સ્વરાજ્ય લેખમાલા નં. ૪.

રાષ્ટ્રીય સ્વરાજ્ય

લેખક
ઇન્દુલાલ કનૈયાલાલ યાજ્ઞિક,
બી. એ., એલએલ. બી.

હિન્દ-સ્વરાજ્ય-વિચાર-પ્રચારક ફંડના
મુંબાઈના તંત્રીમંડલ તરફથી
પ્રસિદ્ધ કરનાર,
શંકરલાલ ઘેલાભાઇ બેન્કર, એમ. એ.
૩૪, ચોપાટી રોડ, મુંબાઈ.

કિંમત બે પૈસા. ૫૦ નકલની કીમત રૂ. ૧-૦-૦
પોષ્ટેજ જાુદું.

Printed by Chintaman Sakharam Deole, at the Bombay Vaibhav Press, Servants of India Society's Building, Sandhurst Road, Girgaon, Bombay and

Published by Shankerlal Ghelabhai Banker, M. A.
34, Chowpati Road,
Bombay.

તંત્રી મંડલ.

બંગાલ

હિરેન્દ્રનાથ દત્ત
એ. રસુલ
જે. ચૌધરી

મુંબાઈ

જમનાદાસ દ્વારકાદાસ
રતનસી ધરમસી મોરારજી
ઉમર સોબાની
શંકરલાલ ઘેલાભાઈ બેન્કર

મદ્રાસ

એની બેસન્ટ
સી. પી. રામસ્વામી આયર
બી. પી. વાડિયા

સંયુક્ત પ્રાન્ત

તેજ બહાદુર સપ્રુ
સી. વાય. ચિન્તામણી
વઝીર હસન

બિહાર

મઝર-ઉલ-હક
પરમેશ્વર લાલ
મુઝમ અલી ખાન.

રાષ્ટ્રીય સ્વરાજ્ય.

ગામ, જીલ્લો, પ્રાંત, દેશ એ એક સુવર્ણ માલા છે. અને જેમ દેશ—અથવા રાષ્ટ્ર–ત્હેનો એક રીતે મેરૂ છે તેમ બીજી રીતે તે આખી માલાના સૂત્રરૂપે રહેલો છે. ગામ અને પ્રાંતના મમત્વનો આધાર શા ઉપર રહેલો છે? એવી કઈ મૂળ ભાવના—અથવા લાગણી છે કે જે–ગામનાં તેમજ પ્રાંતનાં–તળાવો અને નદીઓ, જમીન અને ડુંગરો, પશુ અને પ્રજા, ભાષા અને સંસ્કૃતિ, ધર્મ અને તત્વજ્ઞાન—એ સર્વને પ્રિય બનાવે છે? અંતઃકરણનું એવું કયું ઝરણ છે કે જે આપણી સ્વાર્થત્યાગ અને પરોપકારની વૃત્તિઓને પોષે છે અને વિકસાવે છે અને—ક્વચિત્ અપાર મુશ્કેલીઓ વચ્ચે અને જીવનના જોખમે—આપણને અનેક ન્હાની મ્હોટી પ્રવૃત્તિઓ કરાવે છે? પ્રેમ અને ધર્મનો પરમ સંયોગ શેમાં છે? સર્વ પ્રશ્નોનો જવાબ એકજ છે—સ્વદેશપ્રેમ અને સ્વદેશાભિમાન.

હિંદ—ખંડ કે દેશ?

પણ હિંદ માટે પ્રેમ કે અભિમાન હોઈ શકે? હિંદ એક દેશ છે કે એક વિશાળ ખંડ છે? એક પછી એક અનેક ઇંગ્રેજો—રાજપુરૂષો તથા અમલદારો, લેખકો તથા મુસાફરો અદ્ભુત હિંમતથી કહેતા આવ્યા છે અને હવે પહેલાંના કરતાં ધીમે અવાજે કહે છે કે હિન્દ એક દેશ નથી પણ એક ખંડ છે. રૂશીઆ શિવાયના યુરોપ જેટલો જેનો વિસ્તાર છે અને યુરો-

પના મ્હોટા દેશો જેટલી—બલ્કે તેથી પણ વધારે વસ્તી જેના દરેક પ્રાંતની છે ત્હેને દેશ કેમ કહી શકાય ? ઉપરાંત કાશ્મીરથી કન્યાકુમારી સુધીમાં અને કલકત્તાથી કરાંચી સુધીમાં કેટલા રંગની અને કેટલી જાતની પ્રજા વસે છે—મધ્યપ્રાંતના ગોંડથી અને દક્ષિણના ટોડાથી માંડીને પ્રતિભાશાલી બંગાળીઓ અને મુંબાઈવાસી વેપારીઓ સુધીમાં સુધારા અને જંગલીપણાની, બુદ્ધિ અને જડતાની કેટલી કોટિઓ મળી આવે છે ? આ દેશમાં ભાષા અને પહેરવેષ, ધર્મ અને સંસ્કૃતિના કેટલા મ્હોટા ભેદ નજરે પડે છે ? આ ભિન્નતાથી મૂઢ બની પરદેશીઓ હમેશાં એવા નિર્ણય ઉપર આવે છે કે હિન્દ એક દેશ—રાષ્ટ્ર નથી.

આમાં વાંક ત્હેમના સ્વભાવનો નથી પણ ત્હેમની એકદેશીય ભેદ પાડવાની બુદ્ધિનો છે. તેઓ જુદાઈ સહેલથી જોઈ શકે છે પણ એકતા સમજી શક્તા નથી. ત્હેમને ક્યાં ખબર છે કે પંજાબનો શિખ અને દક્ષિણનો વૈશ્નવ, બંગાળનો કાળીભક્ત અને ગુજરાતનો શૈવ, હૃદયની એવી અભેદ્ય ગ્રંથિથી જોડાયા છે કે જે સૈકાઓની અવનતિ અને પરાધીનતા પણ તોડી શકી નથી ? ઉપરાંત, વેદને નામે જેમ હિન્દુઓ એક થાય છે તેમ સમગ્ર હિન્દના મુસલમાનો મ્હમદ અને કુરાનને પૂજે છે. અને હિન્દુઓ અને મુસલમાનો પણ સૈકાઓના સહવાસથી એક બીજાને કળ્યા છે, પરસ્પરના ધર્મ સમજ્યા છે અને ત્હેમણે પૂર્વ ખંડની મહાન એકતા નીહાળી છે. બાકી એકજ રહ્યું—એક રાજ્ય અને એક દર્દ. અકબરના વખત પછી પહેલી વાર બ્રિટને સમગ્ર દેશને વશ કરી અને ત્હેમના કરોડો વતનીઓને પરસ્પરના સુખદુઃખની સમજુતી કહી,

ત્હેમનામાં સૈકાઓ સુધી સમાયેલી એકતાની જે જ્યોત જગવી છે તે આખી આલમને ચમત્કાર રૂપ લાગે છે.

રાષ્ટ્રીય રાજ્યતંત્ર.

આમ જો હિન્દ ભૂગોળનો આકાર નથી પણ ખરો રાષ્ટ્ર છે તો ત્હેને સ્વાભાવિક રીતે રાજતંત્ર પણ રાષ્ટ્રીય જોઇએ. જ્યાં સુધી રાષ્ટ્રીય બુદ્ધિ જાગૃત થઈ ન હોય ત્યાં સુધી તો, કંપની સરકારના જેવી, વેંપારી રાજનીતિ કે શરૂઆતની સુધરેલા બ્રિટનની બિનસુધરેલી રાજપદ્ધતિ ચાલે—જો કે તે વખતે પણ તે અક્ષમ્ય તો ગણાયજ. પરંતુ જ્યારે પ્રજા—ત્હેનો મ્હોટો ભાગ નહિ પણ ત્હેના ભૂષણ રૂપ બુદ્ધિશાલી વર્ગ ઐકયના ભાવથી અને દેશોન્નતિના સ્વપ્નથી ઉત્તેજીત થાય ત્યારે તો અણઘડ રાજતંત્ર રાષ્ટ્રીય બનવુંજ જોઇએ.

હવે સર્વ રાષ્ટ્રીય રાજતંત્રનાં બે મુખ્ય લક્ષણો હોય છે: (૧) રાજ્ય—અન્ય દેશના નહિં પણ તે જ રાષ્ટ્રના હિતમાં ચલાવવું જોઇએ અને (૨) રાજ્યકાર્યમાં પ્રજાની સત્તા પ્રધાન હોવી જોઇએ. બીજી રીતે કહીએ તો સુ—રાજ્ય અને સ્વ-રાજ્ય એ બન્નેથીજ રાજતંત્ર રાષ્ટ્રીય બની શકે. કદાચિત્ રાજ્ય એકંદર પ્રજાને હિતકર હોય પરન્તુ પ્રજાનો ત્હેમાં નહિ જેવો અવાજ હોય અને વારંવાર ઉપજતા પ્રશ્નો વિષે તથા ત્હેનાં વિચારપૂર્વક કરવામાં આવતા નિર્ણય વિષે જો ત્હેમને ખબર ન હોય તો સ્વાભાત્વિક રીતે રાજનીતિ વિષે ત્હેમને વારંવાર અમંગળ શંકાઓ થાય. ઉપરાંત પોતાના દેશમાં મુખ્યત્વે કરીને પોતેજ રાજ્ય કરવાનો સ્વાભાવિક હક અને આકાંક્ષાને બાજુએ મૂકીએ તોપણ સ્પષ્ટજ છે કે પ્રજાના પ્રતિનિધિઓની

સલાહ અને સંમતિથીજ રાજ્ય ચલાવવામાં આવે છે એવી સમજથી લોકોને રાજ્યમાં અડગ વિશ્વાસ રહે છે. ઉપરાંત કોણ ના પાડશે કે ભીતરથી પ્રજાને ઓળખનાર દેશીઓજ અનેક સુધારાના ઉત્તમ અને સરળ માગ યોજી શકે અને બિન-અક્કલ કે અણુઘડ યોજનાઓથી પ્રજાને અસંતોષ ન આપે !

આપણે સુરાજ્યનું અંગ પ્રથમ લઈશું, અને હિન્દના સંબંધમાં ત્હેનો વિચાર કરતાં નિપજતા કેટલાક વિચારો જણાવીશું. હવે કોઈપણ દેશનું રાજ્ય વધારેમાં વધારે હિતકારક ત્યારે નીવડે કે જ્યારે ત્હેની મર્યાદામાં અમલ કરતી સત્તાને આવક અને કર, ખર્ચ અને ખાતાનાં અનેક અટપટા સવાલોનો નિર્ણય કરવાની સંપૂર્ણ—અથવા લગભગ સંપૂર્ણ સત્તા હોય ત્યારે. અર્થાત્ દીલ્હી કે સીમલાની એકાંતમાં પણ હિન્દની સરહદમાંજ રાજ્ય કરતી વડી સરકારને ઓછામાં ઓછા આન્તર રાજનીતિના સવાલોનો સ્વતંત્રપણે નિર્ણય કરવાની સત્તા મળે નહિં ત્યાં સુધી હિન્દનાજ હિતમાં રાજતંત્ર કદી પણ ચાલી શકે નહિં. પરન્તુ હાલ શી સ્થિતિ છે ? વડી સરકાર ઉપર બે મ્હોટા અંકુશ છે. (૧) હિન્દી વજીર અને ત્હેની સભાનો, અને ત્હેની મારફત બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળનો અને (૨) બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટનો.

હિંદી વજીરની સત્તા.

પાર્લામેન્ટ કરતાં પણ હિન્દી વજીરનો અંકુશ વધારે સીધો અને સખ્ત છે માટે તે પેહેલો લઈએ. પાર્લામેન્ટે પસાર કરેલા કાયદાઓ અનુસાર હિન્દનું રાજતંત્ર હિન્દી સરકારના હાથમાં નહિં પણ હિન્દી વજીરને હસ્તક છે અને પાર્લામેન્ટ ફકત ત્હેના ઉપર દેખરેખ રાખે છે. પારણામે જ્યારે જ્યારે

હિન્દી સરકાર કંઈ પણ અગત્યનું પગલું ભરવા ઇચ્છે—પછી તે રાજનીતિનો જરા ફેરફાર હોય કે અમુક નાણાંનું ખર્ચ હોય—તો છ હજાર માઈલ દૂર વ્હાઇટ હૉલની કોટડીમાંથી હિન્દનું નશીબ સાચવનાર હિન્દી વજીરની સંમતિ ત્હેમાં મેળવવી પડે છે. ઘણી ખરી બાબતોમાં વજીર હિન્દી સરકારનો નિર્ણય બહાલ રાખે છે એ કહેવું નિરર્થક છે; કારણકે જે વિષે પોતાને વધારાની ખબર ન હોય અને જેમાં બ્રિટનનો કે સંસ્થાનોનો સ્વાર્થ ન રહ્યો હોય તેમાં તે દૂર પ્રજાની વચ્ચે વસતા સત્તાધારીઓનો નિર્ણય બહાલ રાખે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. પણ જ્યારે ઇંગ્લંડનો કે ત્હેના માન્ચેસ્ટર જેવા એક ભાગનો સ્વાર્થ રાજનીતિમાં સમાયેલો હોય છે ત્યારે હિન્દને હમેશાં અન્યાય થયેલો છે એ પણ જાણીતુંજ છે. હાલની રાજકીય બંધારણનીજ નહિં પણ કેવળ વહીવટની જંગી ઇમારતની ન્હાનામાં ન્હાની ઇંટ પણ ફેરવવાને માટે હિન્દની જવાબદાર સરકારને હિન્દી વજીર સાથે લખાણ કરવું પડે એ જેટલું સરકારને ત્રાસજનક છે તેટલુ પ્રજાને અપમાનકારક છે.

હિન્દની વડી સરકાર ઉપર હિન્દી વજીર નીચેની મુખ્ય સત્તાઓ ચલાવતા જણાય છે.

યુદ્ધનો ખર્ચ.

(૧) પરરાજ્ય સાથે યુદ્ધનો ખર્ચ હિન્દને માથે—હિન્દી સરકારના મજબૂત પોકાર સ્હામે—હમેશાં કેવી રીતે ચ્હડાવવામાં આવ્યો છે તે આપણે જાણીએ છીએ. બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળના એક પ્રતિનિધિ તરીકે હિન્દી વજીર અમુક રાજ્ય સાથે લડાઈમાં ઉતરવાનો હુકમ આપણી સરકારને આપી શકે છે

અને વધારામાં ત્હેનો ખર્ચ પોતાની મરજી માફક હિન્દની આવક ઉપર નાંખી શકે છે. બધાં યુદ્ધ હમેશાં ઇંગ્લંડનાજ લાભને ખાતર લ્હડાયાં છે અથવા લ્હડાશે એમ અમે કહેતા નથી. પરન્તુ હિન્દનો ઇતિહાસ જેમણે વાંચ્યો હશે તેઓ જોઈ શકશે કે હિંદમાં મેળવેલા રાજ્યના બચાવની ખાતર કેટલા થોડાં યુદ્ધ થયાં છે અને વધારાના પ્રદેશની જીત ખાતર અથવા તો બ્રિટનની યૂરોપીય રાજનીતિને અંગે કેટલા બધા ભારે વિગ્રહમાં હિન્દ ઉતર્યું છે.

પ્રથમ તો શ્રીયુત્ રમેશ ચન્દ્ર દત્તે વારંવાર કહ્યું છે તે પ્રમાણે હિન્દની જીતનો ખર્ચ હિંદીઓના ખીસામાંથીજ લેવામાં આવ્યો છે. કંપની સરકારે શરૂઆતમાં સ્થાપેલી અડધો ડઝન વેપારી કોઠીઓની સલામતી માટે આટલાં બધાં યુદ્ધ લ્હડવાની અને ધીમે ધીમે આખું હિંદુસ્થાન જીતવાની જરૂર ન હતી; અને છતાં તે માટે કરવામાં આવેલા મ્હોટા દેવાનું વ્યાજ કંપની સરકારે હિન્દની આવકમાંથી જ આપ્યું એટલુંજ નહિ પણ જ્યારે ૧૮૫૮ માં બ્રિટિશ સરકારે હિન્દનું રાજ્ય પોતાને હસ્તક લીધું ત્યારે તે દેવું કંપનીને પાછું વાળી આપ્યું. પરન્તુ બ્રિટિશ સરકાર આટલેથીજ અટકી હોત તો સારૂં હતું. પરન્તુ ૧૮૫૭ ના બળવાની ગંભીર અસરમાંથી હિન્દની તીજોરી ભાગ્યેજ ઉંચી આવી હતી તેટલામાં ઉપરા ઉપરી અનેક વિગ્રહો બ્રિટનના હુકમથી હિન્દને લ્હડવાં પડ્યાં એટલુંજ નહિ પણ—એક જુજ અપવાદ શિવાય—તે સર્વેનો ખર્ચ હિન્દને સહેવો પડયો. અફઘાનો સાથે બીજો વિગ્રહ અને બ્રહ્મદેશ સાથે યુદ્ધ કોના લાભમાં કરવામાં આવ્યાં હતાં–હિન્દના કે ઇંગ્લંડના? ખૈબર અને બોલન પાસ આગળ પગપેસારાની રાજનીતિ

(forward policy) વર્ષો સુધી ચલાવવાથી કલ્યાણ કોનું થયું છે—હિન્દનું કે ઇંગ્લંડનું ? સીકીમ અને તીબેટ અને બીજે અનેક ઠેકાણે ભપકાદાર લશ્કરો કોની પ્રતિષ્ઠા માટે મોકલવામાં આવ્યાં હતાં ? અને આ બધાં મ્હોટાં યુદ્ધો અને લશ્કરી રમતો માટે સન ૧૮૮૪ માં જ્યારે લૉર્ડ રીપને પોતાનો હોદ્દો છોડયો ત્યારથી ગયા સૈકાની છેવટમાં જ્યારે વેલ્બી કમીશન ખર્ચની તપાસ માટે નીમાયું ત્યાં સુધી અને તે પછી પણ લશ્કરનો વધારો કોને માટે કરવામાં આવ્યો—હિન્દને કે ઇંગ્લંડને માટે? આપણા આગેવાનોએ તેમજ અનેક બ્રિટિશ રાજપુરૂષોએ આ સર્વ યુદ્ધનો ખર્ચ હિંદ ઉપર નાંખવાની સ્હામે મજબૂત પોકાર કર્યો છે. પણ હિંદી વજીર પોતાને હિંદનો નહિં પણ બ્રિટનનો જ સેવક સમજે છે, અને બ્રિટિશ પ્રધાનમંડલના હુકમને અનુસરી ગરીબડા હિન્દ ઉપર કચરી નાંખે એવો ભારે બોજો વારંવાર નાંખે છે. હાલનું યુદ્ધ આથી જુદા પ્રકારનું છે કારણકે ઇંગ્લંડની વધુ જીતનો નહિં પણ ત્હેની પોતાની સલામતીનો સવાલ ત્હેમાં રહેલો છે.

આ ઉપરથી જણાશે કે વારંવાર હિન્દને યુદ્ધમાં હોમવાની અનેત્હેનો ખર્ચ ત્હેનેજ શિરે ચ્હડાવવાની હિન્દી વજીરની સત્તાએ આપણને ઘણું નુકશાન કર્યું છે. અને જ્યાં સુધી સંસ્થાનોના મંત્રીની માફક હિન્દી વજીરની પણ આ વિષે સત્તાઓ ઘણે અંશે કાપવામાં આવશે નહિ ત્યાં સુધી બ્રિટિશ રાજનીતિની શેત્રંજમાં હિંદ હમેશાં એક સોકટાનો દયાજનક ભાગ ભજવશે.

કરની સત્તા.

(૨) હિન્દનાં બ્હારામાંથી પસાર થતા માલ ઉપર કર નાંખવાની હિન્દી સરકારની સત્તા ઉપર પણ હિન્દી વજીરનો

મજબૂત અંકુશ છે. પોતાના દેશના ઉદ્યોગોના રક્ષણ માટે તથા સામાન્ય રીતે આર્થિક વિકાસ માટે આયાત ઉપર યોગ્ય કર નાંખવો એ દરેક રાજસત્તાની ફરજ છે. જે વખતે હિન્દનો વણાટનો હુન્નર પૂર બ્હારમાં હતો અને હિન્દનો માલ યૂરોપમાં છેક ઇંગ્લંડ સુધી પહોંચતો હતો ત્યારે શરૂઆતમાં પોતાના દેશી ઉદ્યોગના અને પછી સાંચાકામનાં કારખાનાંનાં રક્ષણ માટે ઇંગ્લંડે ૭૫, ૮૦ અને તેથી પણ વધારે ટકાની જકાત આપણા માલ ઉપર નાંખી હતી. ધીમે ધીમે ઇંગ્લંડના હુન્નરોનો સૂર્ય તપ્યો એટલે ત્હેને રક્ષણની જરૂર રહી નથી. પણ આથી પોતાની અપ્રતિબંધ વેપારની (free trade) પદ્ધતિનું હિન્દ ઉપર દબાણ કરીને હિન્દી વજીરે આ દેશને ઘણું નુકશાન કર્યું છે. બ્હારનો સોંઘો માલ આવવાથી આપણા જુના ઉદ્યોગો તૂટી ગયા છે—હજી વધારે ને વધારે તૂટે છે; જ્યારે તે જ કારણથી નવા થોડાજ હુન્નરો આપણે વસાવી શક્યા છીએ.

આમાં ઇંગ્લંડનો સ્વાર્થ સ્પષ્ટ છે; કારણ કે માન્ચેસ્ટરના વેપારીઓનો માલ હિન્દમાં મ્હોટા જથ્થામાં ખપે છે. બે પ્રસંગ ઉપર આ વાત આપણને વધારે સ્પષ્ટ થઈ છે. ગયા સૈકાની આખરમાં રૂપાનો ભાવ વધારે ને વધારે ઘટવાથી હિન્દી સરકારને પૈસાની તુટ પડી અને ત્હેમણે આયાત ઉપર કર નાંખવાનો નિશ્ચય કર્યો—જે કર પહેલાં લૉર્ડ રીપનના વખતમાં કાઢી નાંખવામાં આવ્યા હતા. સુતરના માલની આયાત ઘણી મ્હોટી હોવાથી સ્વાભાવિક રીતે ત્હેના ઉપર કર નાંખવાનો નિશ્ચય થયો. પરન્તુ ત્હેના ઉપર સાડા ત્રણ ટકાનો જુજ કર નાંખતાં પણ માન્ચેસ્ટરની મીલોને રખેને ધોકો લાગે એ ધાસ્તીથી આપણાં કાપડ ઉપર તેટલો જ અન્યાયી કર નાંખવામાં આવ્યો. આપણો

હુન્નર ઉગતી દશામાં હતો છતાં પણ આ અતિશય હાનિકારક કર નાંખવાનો હુકમ બ્રિટિશ સરકારે હિન્દી સત્તાને કર્યો. આથી હિન્દમાં જે ઉંડો અસંતોષ ઉત્પન્ન થયો છે તે વર્ષો જતાં શમવાને બદલે વધ્યો છે; અને તે નીકળી જશે ત્યારે પણ ઇંગ્લંડના પાપનું પ્રાયાશ્ચિત થશે નહિં.

બીજો દાખલો આપણા મનમાં તાજોજ છે. નાણાંની તાણના હાલના વખતમાં હિન્દી સરકારે સુતરના આયાત માલ ઉપર જકાત વધારવાની અને હિન્દની મીલોને નડતો એકસાઇઝનો કર કાઢી નાંખવાની પરવાનગી હિન્દી વજીર પાસે માગી. પણ તેઓએ જવાબ વાળ્યો કે હાલના વખતમાં આવું પગલું ભરવાથી જુની તકરારો– અર્થાત્ માન્ચેસ્ટરના મુઠીભર વેપારીઓની ફરીયાદો ફરીથી ઉભળશે; માટે ચાલુ સ્થિતિ લડાઇના અંત સુધી કાયમ રાખવીજ જોઇએ. જે વખતે ઇંગ્લંડવાસીઓ લડાઇ ચલાવવાને કરનો અઢળક ભાર ઝીલે છે તે વખતે તે જ લડાઇમાં મદદ કરનાર હિન્દને સુતર ઉપર જરા વધારે કર નાંખવા દેવામાં આવ્યો હોત તો ઇંગ્લંડને કીડીના ચટકા જેટલો પણ ત્હેનો ડંખ ન લાગત. પણ લડાઇને નામે હિન્દી વજીરે વડી સરકારનો આ સ્તુત્ય પ્રયાસ અટકાવ્યો અને ઇંગ્લંડની સત્તા ઉપર હિન્દની પરાધીનતાનો સ્પષ્ટ દાખલો આપ્યો.

ઉદ્યોગોના વિકાસ વિષે તપાસ કરવાને હૉલેન્ડ કમીશન નીમાયું છે પણ ત્હેની તપાસમાંથી સામ્રાજ્ય સાથે હિન્દની નાણાં સંબંધી રાજનીતિના સવાલ બાતલ કરવામાં આવ્યા છે. આ ઉપરથી આપણને ખાસ કરીને લાગે છે કે જ્યાં સુધી આયાત નિકાસ ઉપર હિન્દના હિત માટે જરૂરજોગા કર નાંખ-

વાની સત્તા હિન્દી વજીરની મહેરબાની ઉપરજ રહેશે ત્યાં સુધી હિન્દના આર્થિક વિકાસની આશા થોડીજ છે.

અંદાજપત્ર અને ખર્ચ.

(૩) પ્રાંતિક સ્વરાજ્ય વિષે લખતાં અમે જણાવ્યું હતું તે પ્રમાણે જેમ પ્રાન્તિક રાજ્યના ખર્ચ ઉપર વડી સરકારનો સખ્ત અંકુશ છે તેમ હ્‌ેના ઉપર હિન્દી વજીરનો પણ અંકુશ હ્‌ેવોજ છે. વધુ ખર્ચ વિષે હિન્દી સરકારની મર્યાદાઓ નીચે પ્રમાણે છેઃ—

(અ) હિન્દી વજીરની સંમતિ શિવાય વડી સરકાર રૂ. ૫૦૦) થી વધારે માસિક પગારની નવી જગ્યા સ્થાપી શકે નહિ અને ચાલુ જગ્યાનો પગાર રૂ. ૭૫૦) થી વધારે કરી શકે નહિ. આમ ઉંચા પગારની જગ્યાઓ સ્થાપવા માટે પ્રાન્તિક તેમજ વડી સરકારને હિન્દી વજીરની રજા માગવી પડે.

(આ) હિન્દી વજીરની સંમતિ શિવાય રૂ. ૫૦,૦૦૦ થી વધારે કાયમના ખર્ચે વડી સરકાર કોઈ ઑફીસ કે ખાતાની નવી વ્યવસ્થા કરી શકે નહિ. ખાતામાં કોઈ એક જગ્યા માટે આ સંમતિની જરૂર ન હોય તો પણ આ નિયમ લાગુ પડે છે.

આમ ખર્ચના પ્રમાણમાં ઘણી બારીક વિગતોમાં હિન્દી વજીર ઉતરે છે એટલુંજ નહિં પણ તે વડી સરકારનું અંદાજ-પત્ર—જેમાં સર્વ પ્રાંતોનાં અંદાજપત્રનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે તે ઘણી ઝીણવટથી તપાસે છે અને પોતાને ઠીક લાગે તે સુધારા સૂચવે છે. તે પોતે ઇંગ્લંડમાં હોવાથી પોતાની ઓફીસના ખર્ચની તેમજ લશ્કરી અને બીજા ખર્ચ ખાતે દર વર્ષે ઇંગ્લંડ મોકલવામાં આવતી લગભગ ત્રીશ કરોડની "હોમ

ચાજ ” ની રકમ તે સ્વાભાવિક રીતે ખાસ કરીને તપાસે છે. હિન્દી રાજ્યની શીલીક–જેનો કેટલોક ભાગ ત્હેની પાસે ઇંગ્લંડમાં રહે છે–તે તેમજ “ગોલ્ડ સ્ટેંડર્ડ રીઝવ ” “પેપર કરન્સી રીઝર્વ ” વગેરે ફંડોના પોતાના હાથમાં રહેતાં નાણાં ઉપર ત્હેની શી અસર થશે તે પણ ખાસ કરીને જુએ છે. ઘણીવાર અહીંઆ જરૂરી લાગતા ખર્ચની ઉપયોગિતા દૂરથી સમજવાને નિરર્થક પ્રયત્ન કરીને તે મુલતવી રાખવાનો હુકમ વારંવાર કરે છે.

અત્રે એક વાત સ્પષ્ટ કરવી જોઇએ. દરેક કારોબારી સત્તા ઉપર કોઈ પ્રકારનો અંકુશ તો હોવોજ જોઇએ અને તે અંકુશ હિન્દી સરકાર ઉપર યોજાવો જોઇએ એ વાત આપણુને માન્ય છે. પણ સવાલ એ છે કે એ અંકુશ બ્રિટિશ વાતાવરણથી ઘેરાએલો હિન્દી વજીર ઘણે દૂરથી યોગ્ય રીતે મૂકી શકે કે–બીજા સુધરેલા દેશોની માફક–વડી ધારાસભામાં બીરાજતા પ્રજાના પ્રતિનિધિઓ ? અમે માનીએ છીએ કે હાલ પણ હિન્દી વજીરની સત્તા ઘણી બાબતોમાં અકારણ અંતરાય રૂપ હોવા છતાં, અનેક રીતે કરકસરમાં સહાયભૂત થતી હશે. પરંતુ અમારી ખાત્રી છે કે જો તે જ અંકુશ મૂકવાની સત્તા પાર્લામેન્ટની માફક આપણી ધારાસભાને સોંપવામાં આવી હોત તો વધારે હિતકર પરિણામ આવ્યાં હોત.

રાજનીતિના પ્રશ્નો.

(૪) ચોથી અને જે છેલ્લી બાબતમાં હિંદી વજીરની સત્તા આપણુને સ્પષ્ટ રીતે જણાય છે તે સામાન્ય રાજનીતિના પ્રશ્નો છે. હિન્દના રાજબંધારણમાં ફેરફાર તો પાર્લામેન્ટજ

કરી શકે છે અને તે હાલ વ્યાજબી છે—જો કે દક્ષિણ આફ્રિકાને સ્વરાજ્ય આપતાં જે કાયદો ઘડવામાં આવ્યો છે ત્હેમાં ફેરફાર કરવાની સત્તા ત્યાંની પાર્લામેન્ટને જ આપવામાં આવી છે. પરન્તુ હિન્દની આન્તર વ્યવસ્થામાં રાજનીતિના જે સવ ન્હાના મ્હોટા સવાલો ઉપસ્થિત થાય તે વિષે હિન્દી વજીરની સંમતિ શિવાય વડી સરકાર કંઇ પગલું ભરી શકે નહિ. વડી અને પ્રાન્તિક સરકાર વચ્ચે ખાતાંની વ્હેંચણી કરવાની હોય કે પ્રાંતિક સત્તાને કંઈ વધારે હક આપવાના હોય; મ્યુનિસિપાલીટીને પોતાના પ્રમુખ નીમવાની સત્તા આપવાની હોય કે લોકલ બૉર્ડને નવા કર નાંખવાની પરવાનગી આપવાની હોય; નવી યુનિવર્સિટિ સ્થાપવાની અથવા મંજુર કરવાની હોય કે પ્રાથમિક કેળવણીના પ્રસારમાં સત્વર વધારા કરવાના હોય; જમીનનાં મહેસુલનો વધારો કાયદાથી નિયામત કરવાનો હોય કે સુખાકારીનાં સાધનોની નવી યોજના કરવાની હોય—ટુંકામાં સમસ્ત હિન્દને લગતા કોઈ વ્યાપક પ્રશ્નથી માંડીને ન્હાનામાં ન્હાના ગામડાને લગતી નિશાળ કે કુવાની બાબત સુધી સર્વમાં હિન્દી વજીરનો અભિપ્રાય મેળવવો અને અનુસરવો જોઇએ. જેમણે પ્રાંતિક સત્તા, સ્થાનિક સ્વરાજ્ય, સિવિલ સર્વિસ વગેરે અનેક સવાલો વિષે પ્રસિદ્ધ થયેલા વડી સરકાર અને હિન્દી વજીર વચ્ચેના પત્રવ્યવહાર વાંચ્યા હશે તેઓ આ પરાધીનતા સારી રીતે સમજી શકશે. જો કોઈ સમભાવશીલ વજીર હિંદને મળે તો ઘણા સુધારા થઇ શકે; પણ જો વજીર ઠંડો હોય અથવા ઓછો કલ્પનાશીલ હોય તો પાકવા આવેલી અનેક યોજનાઓ મુલતવી રહે અને જરૂરી સુધારા લાંબા કાળ સુધી અટકી પડે.

પાર્લામેન્ટ અને હિન્દ.

જેમ હિન્દી વજીર કારોબારી સત્તા અજમાવે છે તેમ હિંદનું રાજબંધારણ, સિવિલ સર્વિસ વગેરે કેટલીક—ઈંગ્લંડની દૃષ્ટીથી—અતિશય ઉપયોગી બાબતોમાં કાયદા કરવાની તેમજ અંદાજપત્ર તથા ઠરાવો પસાર કરવાની સત્તા પાર્લામેન્ટનેજ છે. ઉપરાંત ઈંગ્લંડના તેમજ હિન્દના કારોબારી અમલ ઉપર સખ્ત દેખરેખ રાખવાનું પણ ત્હેનું કામ છે. પણ અમારે એકદમ જણાવવું જોઈએ કે સન ૧૮૫૮ પછી રાજબંધારણને લગતા થોડા કાયદાઓ પસાર કરવા શિવાય અને દર વર્ષે—લગભગ આંખો મીચીને—હિન્દનું અંદાજપત્ર બહાલ રાખવા શિવાય, અને કવચિત્ કોઈ ઠરાવોના ચર્ચા કરવા શિવાય પાર્લામેન્ટે આપણી સંપૂર્ણ અવગણના કરી છે. હિન્દનું રાજતંત્ર કંપની સરકારના હાથમાંથી બ્રિટિશ શહેનશાહતને હસ્તક થયું તે પછી પહેલાંના જેવી રાજકીય અમલની સર્વદેશીય તપાસ પાર્લામેન્ટે કરાવી નથી. ઉપરાંત જ્યારે અંદાજપત્ર પસાર થાય કે ઠરાવો ચર્ચાય ત્યારે પાર્લામેન્ટમાં મુઠ્ઠીભર માણસો જ હાજર રહે છે, અને ત્હેમાંના પણ કેટલાં ઝોકાં ખાતાં હશે તે કોણ જાણે! આનું કારણ એ નથી કે ઇંગ્રેજો હિંદની સલામતી અથવ અગત્ય વિષે બેદરકાર છે પણ એ જ કે પ્રધાનમંડલ ઉપર ત્હેમને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે અને ખાસ ઝીણી તપાસ કરવામાં ત્હેને રસ નથી. અને બીજું સંભવે પણ શું? હિન્દના અમલ ખાતે હિંદમાં કે બ્રિટનમાં થતાં ખર્ચની એક પાઇ બ્રિટિશ પ્રજાને શિર પડતી નથી—હિંદી વજીરનો પગાર અને ઈંડિયા ઑફીસનો ખચ પણ હિંદીવાનો જ ઝીલે છે એટલે કેવલ પારમાર્થિક ચચા કરવામાં પાર્લામેન્ટના ગૃહસ્થોને શો રસ હોય?

અને છતાં પણ જ્યારે જ્યારે બ્રિટનનો સ્વાર્થ કોઇ પણ સવાલમાં રહેલો હોય ત્યારે ત્હેની ગરમાગરમ ચર્ચા પાર્લામેન્ટમાં થાય છે. જ્યારે જ્યારે હિન્દના બ્હારામાં આવતા બધા માલ ઉપર અને વિશેષે કરીને સુતર ઉપર જકાત નાખવાનો પ્રશ્ન આવેલો છે ત્યારે લેંકેશાયરના વેપારીઓએ અનેક અરજીઓ પાર્લામેન્ટને મોકલાવેલી છે અને તે ઉપર પુષ્કળ ચર્ચાઓ થયેલી છે; અને એમ કહેવું વધારે પડતું નથી કે પાર્લામેન્ટના દબાણથી જ હિન્દી વજીરે આપણી મીલો ઉપર સ્હામો (Excise) કર નાંખવાની ભલામણ કરેલી હતી. ઉપરાંત પાર્લામેન્ટની સત્તાના ગંભીર દુરૂપયોગનો એક દાખલો આપણી નજર આગળ તરે છે. કોઈ પણ પ્રાંતમાં નવી કારોબારી સભા સ્થાપવાની દરખાસ્ત હિન્દી સરકાર કરે ત્યારે ત્હેનો અમલ થોભાવવાની પાર્લામેન્ટને સત્તા આપવામાં આવી છે. આથી જ્યારે આપણા છેલ્લા વાઇસરૉય લૉર્ડ હાર્ડિંજે ઘણી મુશ્કેલીઓ વચ્ચે સંયુકત પ્રાંતોમાં કારોબારી સત્તા સ્થાપવાનો નિશ્ચય કર્યો ત્યારે અપાર અજ્ઞાન અને આશ્ચર્યકારક મૂર્ખાઇથી અમીરોની સભાએ તે સુધારો અટકાવ્યો. પાર્લામેન્ટ પાસે આપણે ભવિષ્યમાં શી આશા રાખી શકીએ ત્હેનો આ અસરકારક દાખલો છે.

ખરી રીતે જોતાં પાર્લામેન્ટ કંઈ કરે તે જ આશ્ચર્ય ગણાય. જે પ્રધાનમંડલને પાર્લામેન્ટનો પૂરેપૂરો ટેકો હોય ત્હેના અંગભૂત હિન્દી વજીર ઉપર તે સભા કંઇ પણ ટીકા શા માટે કરે ? સ્હામા પક્ષવાળાઓને પણ હિન્દના સવાલોમાં રસ નથી કારણકે હિન્દના રાજકીય ખર્ચની એક પાઈ પણ ત્હેમને આપવી પડતી નથી. આમ હિન્દ અને ઇંગ્લંડનો સ્વાર્થ પરસ્પર વિરૂદ્ધ હોય ત્યારે હિન્દને નુકશાન કરવાની પાર્લામેન્ટને ટેવ છે ત્યારે હિન્દના

રાજતંત્ર ઉપર બારીક તપાસ રાખવાની કે હિંદના વિકાસમાં સહાય આપવાની ત્હેને કંઈજ ચીવટ નથી.

પ્રજાકીય રાજતંત્ર

આટલું, હિન્દના રાજતંત્ર ઉપર હિન્દી વજીર અને પાર્લામેન્ટના અંકુશ વિષે. પરન્તુ હિન્દની સરકાર હાલ આપણી પોતાની હોય—ખરેખર હિન્દી—રાષ્ટ્રીય હોય એમ આપણને લાગે છે ? ગવર્નર–જનરલથી માંડીને ગામડાના ચોકીદાર સુધી બધી જગ્યાઓ હિન્દીઓનેજ મળવી જોઈએ,—હિન્દમાં હવે બધી સત્તા કેવળ હિન્દીવાનોના હાથમાંજ હોવી જોઇએ એવી માગણી કોઇ જવાબદાર હિન્દીવાને કરી નથી અને અમે પણ એવો હક રજુ કરતા નથી. પરન્તુ બીજી પાસ એ પણ સ્પષ્ટ છે કે હાલની માફક સર્વ ઉંચી નોકરીમાંથી હિન્દીઓનો બહિષ્કાર કરવામાં આવશે અને વડી ધારાસભા અને કારોબારી સભામાં હિન્દીઓને નામનીજ સત્તા આપવામાં આવશે ત્યાં-સુધી રાજતંત્રને પ્રજા પોતાનું ગણાશે નહિ.

હવે રાજ્ય સાથે પ્રજાનું ઐકય ત્યારેજ સધાય કે જ્યારે ગામડાં અને તાલુકાથી માંડીને સમક્ષ હિન્દની સત્તાધારી સભાઓમાં પ્રજાને માનભર્યું સ્થાન મળે ત્યારે. જીલ્લાનાં સ્થાનિક મંડલો અને પ્રાંતિક ધારાસભા વિષે આપણે આગળ ચર્ચા કરી ગયા છીએ માટે હવે વડી સરકારનો જ વિચાર કરીશું. હાલ વડી ધારાસભામાં ચુંટાયેલા તો શું પણ સર્વ બિનઅમલદારી સભાસદો કરતાં પણ અમલદારોની સંખ્યા વધારે છે જેથી કાયદાઓમાં તેમજ ઠરાવોમાં હમેશાં સરકારનું ધાર્યું થાય–પછી પ્રજા અને ત્હેમના પ્રતિનિધિઓનો મત ગમે તેટલો વિરૂદ્ધ હોય.

છતાં અમલદારોમાં પણ ઘણા હિન્દી હોય તો આપણા અન્તઃ-કરણને દીલાસો લેવાનું કારણ રહે. પરન્તુ કારોબારી સભાના સર્વ સભાસદો એક શિવાય બધા ઇંગ્રેજ હોય છે. આથી જ્યારે જ્યારે આપણી અને ત્હેમની વચ્ચે મતભેદ થાય છે ત્યારે આપ-ણને તીવ્ર અસંતોષ અને ઉગ્ર ક્રોધ થવા ઉપરાંત ક્વચિત્ જાતીય વિરોધ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ રહે છે. અનુભવી અને વિદ્વાન હિન્દીવાનો અત્યંત વિચારપૂર્વક સુધારાની નરમમાં નરમ દરખાસ્ત રજુ કરે છે ત્યારે પણ ઘણી ખરીવાર તે નપાસ થાય છે જ્યારે બીજી પાસ આપણને સ્પષ્ટ રીતે અન્યાયયુકત અને હાનિકારક લાગતા કાયદાઓ આપણા પ્રતિનિધિઓના લાગણીભર્યા પોકાર સ્હામે પસાર કરવામાં આવે છે. સ્વરાજ્યના ઠરાવ વિષે છેલ્લી કોંગ્રેસમાં શ્રીયુત્ પંડિત મદન મોહન માલવીઆએ ખરૂં જ કહ્યું હતું કે જ્યાં સુધી વડી ધારાસભામાં લોકોના ચુંટાએલા સભાસદોની વધુ સંખ્યા થશે નહિ ત્યાં સુધી કંઇ પણ સંગીન સુધારા થવા અશકય છે.

કારોબારી સત્તામાં તો આપણું આથી પણ વધારે મ્હોટું મીંડું છે. કારોબારી મંડલના સાત સભાસદોમાં એક હિંદી અને તે પણ ચુંટાયેલો નહિં પણ નીમાયલો. આનો અર્થ સર અલી ઈમામ કે સર શંકર નાયરના કાર્યની ટીકા કરવાનો નથી; ત્હેમની સ્થિતિ કેટલી કઠિન અને મુશ્કેલી ભરેલી છે એ અમે સમજીએ છીએ; પણ અમારો વાંધો હિન્દી સભાસદની હાલની સંખ્યા અને ત્હેની નીમણુકની પદ્ધતિ સ્હામે છે. એક પાસ ત્હેમની સંખ્યામાં વધારો થવો જોઇએ—અથાત્ કારોબારી સભામાં ઓછામાં ઓછી અડધી સંખ્યા હિન્દીવાનોની હોવી જોઇએ અને બીજી પાસ તેઓ પણ પ્રજાકીય ધારાસભા તરફથી ચુંટાવા જોઇએ.

ઉપરાંત સરકાર જ્યારે જ્યારે કંઈ અગત્યનું પગલું ભરે અથવા કોઇ ખાતાની વ્યવસ્થા કરે છે ત્યારે લોકોના મત મેળવ્યા શિવાય, પોતાના ઉંચા અમલદારોની સલાહ લઇ એકદમ ગેઝેટમાં ઠરાવ બ્હાર પાડે છે. જે દેશોમાં પ્રજાસત્તાક અથવા પ્રજાકીય રાજ્ય મોજુદ છે ત્યાં પણ કમિટિ અથવા કમીશનમાં બિનઅમલદાર સભાસદોને સારી સંખ્યામાં નીમીને અથવા ઠરાવોના તથા કાનુનોના કાચા ખરડા બહાર પાડીને સરકાર લોકોનો અભિપ્રાય મેળવે છે અને તે અભિપ્રાયને ઘણુંજ વજન આપે છે. તો જ્યારે આપણા દેશના રાજતંત્રમાં પ્રજાકીય તત્વ નહિ જેવુંજ છે તે વખતે તો આ પદ્ધતિનું પગલે પગલે અનુસરણ કરવું જ જોઇએ. અને છતાં અકારણ ત્વરાથી, આપણને જરા પણ પૂછયા શિવાય અગત્યના ઠરાવો ગેઝેટમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે. અને જ્યારે કાચો ખરડો ક્વચિત્ બ્હાર પાડવામાં આવે છે ત્યારે પણ તે વિષે આપણે ઉચ્ચારેલા મતને ભાગ્યેજ કંઈ વજન આપવામાં આવે છે. કારોબારી સત્તાની પ્રચંડ ઈમારતનાં બારણાં આપણા પ્રતિનિધિઓ બ્હારથી વારંવાર ઠોકે છે પણ તે નિષ્ઠુર રીતે બંધ રાખવામાં આવે છે.

બે સુધારા.

૧. આ ઉપરથી આપણે જોઇ શકીશું કે હિન્દનું રાજ્યતંત્ર ખરી રીતે રાષ્ટ્રીય બને તે માટે બે પ્રકારના સુધારા કરવાની જરૂર છે. પ્રથમ તો રાજ્યમાં–ત્હેની ધારાસભામાં તેમજ કારોબારી મંડળમાં– અસરકારક સત્તા આપણને મળવી જોઇએ. અને બીજું ત્હેના ઉપર ઈંગ્લંડથી અજમાવવામાં આવતો અંકુશ– હિન્દી વજીરનો તેમજ પાર્લામેન્ટનો– ઘણો કમી થવો

જોઇએ. પહેલા સુધારાને અંગે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે નીચેનાં પગલાં ભરવાની જરૂર છે:—

(૧) વડી ધારાસભામાં કારોબારી મંડલના સભાસદો અને અમુક જુજ અમલદારો શિવાય બાકીના બધા લોકોના ચુંટાયેલા પ્રતિનિધિઓ હોવા જોઇએ, તેમજ ધારાસભાને ફરજીયાત ઠરાવો તથા અંદાજપત્ર પસાર કરવાની સત્તા આપવી જોઇએ.

(૨) કારોબારી સભાના ઓછામાં ઓછા અડધા સભાસદો હિન્દી હોવા જોઇએ અને તેઓ ધારાસભા મારફત ચુંટાવા જોઇએ; અને

(૩) કંઇ અગત્યના કારોબારી પગલાં ભરવામાં આવે ત્યારે પ્રજાનો તે વિષે મત લઇ ત્હેને વજન આપવું જોઇએ.

નાણાં વિષે સ્વતંત્રતા.

૨. આ પગલાં ભરવાથી બીજો સુધારો સહેલાઈથી કરી શકાશે. વડી ધારાસભાને રાજતંત્ર ઉપર અંકુશ મળતાં છ હજાર માઇલ દૂરથી અજમાવવામાં આવતી હિન્દી વજીરની સત્તા જરા પણ નુકશાન શિવાય ઘટાડી શકાશે, અને પાર્લામેન્ટને વિના કારણ વચમા પડવાની ઓછી તક આપી શકાશે.

આ સુધારામાં જે એક બાબત સમાએલી છે તે અતિશય મહત્વની હોવાથી ત્હેની વિશેષ ચર્ચા કરવાની જરૂર છે. સવ હિન્દીવાનોનો એવો મજબૂત અભિપ્રાય થયો છે કે જ્યાં સુધી નાણાં અને કર સંબંધી પોતાને અનુકૂલ લાગતી વ્યવસ્થા કરવાની સ્વતંત્રતા હિન્દી સરકારને મળશે નહિ ત્યાં સુધી ઉપ-

રના બધા સુધારા નિરર્થક જશે. આપણે ઉપર જોયું કે ઇંગ્લંડને ખાતર લડાઇમાં ઉતરી ત્હેનો ખર્ચ આપણને ભરવો પડે છે તેમજ માન્ચેસ્ટરના વેપારીઓ સ્વાર્થની ખાતર આપણે બ્હારના સુતર ઉપર કર વધારી શકતા નથી ત્યારે બીજી પાસ આપણી પોતાની મીલો ઉપર આપણે કર નાંખવો પડે છે. આથી આપણા રાજ્યની તીજોરી જોઇતા કરથી આપણે ભરી શકતા નથી અને આપણા ઉદ્યોગોને ઘણુંજ નુકશાન થાય છે. સર્વ દેશની વ્યાવહારિક ઉન્નતિનો આધાર ત્હેના રાજ્યની આવક ઉપર અને ત્હેના ઉદ્યોગોની આબાદાની ઉપર રહે છે. પરન્તુ આપણી નાણાં સંબંધી રાજનીતિ જ્યાં સુધી બ્રિટિશ રાજપુરૂષોની સંમતિ ઉપર આધાર રાખશે ત્યાં સુધી આપણને ઉન્નતિનાં આ બન્ને દ્વાર બંધ રહેશે અને પરિણામે હાલની માફક આપણી પ્રજા ગરીબાઈ અને ભૂખમરાથી પીડાશે.

એક બીજી વાત પણ ધ્યાનમાં લેવી ઘટે છે. હાલ હિન્દના ભોગે જેમ માન્ચેસ્ટરની મીલો કમાય છે તેમ લંડનના વેપારીઓ પણ રળે છે. હિન્દી સરકારનાં નાણાંની શીલીકનો તેમજ "ગોલ્ડ સ્ટેન્ડર્ડ રીઝર્વ" વગેરે અનેક ફંડોનો મ્હોટો હીસ્સો હિન્દી વજીરની પાસે ઇંગ્લંડમાં રાખવામાં આવે છે. કરોડો રૂપિયાની આ રકમો ઇંગ્લંડની બેંકો અને વેપારીઓને ધીરવામાં આવે છે અને આમ હિન્દીવાનોને મળતા અનેક ફટકામાં એકનો ઉમેરો થાય છે.

વક્ર રાજનીતિનાં આ બધાં જાળ સાફ થવાં જોઇએ. ખાસ જરૂર શિવાય હિન્દી સરકારનાં બધાં નાણાં હિન્દમાં હિન્દીઓના લાભ માટે રહેવાં જોઇએ. તેમજ હિન્દને કેવળ ઇંગ્લંડનો નહિ પણ સમગ્ર બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનો એક ભાગ ગણી બીજાં

સંસ્થાનોની માફક—અમુક આવશ્યક મર્યાદામાં— આયાત નીકાશ ઉપર કર નાંખવાની અને અંદાજપત્ર ઘડવાની સ્વતંત્રતા મળવી જોઇએ. યુદ્ધના ખર્ચ વિષે પણ વેલ્બી કમીશને સૂચવ્યું હતું તે પ્રમાણે સ્પષ્ટ ન્યાયી નિયમો રચાવા જોઇએ કે જે અનુસાર યુદ્ધનો ખર્ચ બ્રિટન અને ઇંગ્લંડ વચ્ચે ભવિષ્યમાં વહેંચાય.

કંપની સરકારની રાજનીતિ દેખીતી રીતે વેપારી બુદ્ધિથી અર્થાત્ હિન્દના નુકશાને ઇંગ્લંડના લાભમાં ચલાવવામાં આવતી હતી. ત્હેમાં બ્રિટિશ પ્રજાનેં અવિશ્વાસ થયો અને પરિણામે બ્રિટિશ શહેનશાહે હિન્દનું રાજ્યતંત્ર પોતાને હસ્તક કર્યું. પછીથી રાજ્યમાં થોડા ઘણા સુધારા થયા છે; છતાં ત્હેનું જરા પણ બારીકીથી અવલોકન કરનાર ત્હેમાં એમાં ઘણાં તત્વો જોઈ શકશે કે જે બ્રિટનના સ્વાર્થ ઉપર હિંદની પરાધીનતાનું આપણને ભાન કરાવે. સર શંકર નાયરે દીલ્હીમાં લોર્ડ હાર્ડિંજ પુસ્તકાલય ઉઘાડતાં જણાવ્યું હતું કે બ્રિટિશ રાજ્ય ઇંગ્લંડના લાભ માટે નહિ પણ હિંદના હિત ખાતરજ ચલાવવામાં આવે છે. અમે ત્હેમનું વચન માનપૂર્વક માથે ચ્હડાવીએ છીએ પણ અમને ધાસ્તી છે કે જ્યાં સુધી હિંદી રાજ્યમાં પ્રજાકીય તત્વ અસરકારક થશે નહિ અને ત્હેને નાણાં સંબંધી સંસ્થાનો જેવી મર્યાદિત સ્વતંત્રતા આપવામાં આવશે નહિ ત્યાં સુધી આવાં વચનો નીરસ અને કવચિત્ નિરાશાજનક લાગશે.

સામ્રાજ્યમાં સમાનતા

યુનાઇટેડ સર્વીસીસ કલબ આગળ ભાષણ કરતાં ગયે વર્ષે લૉર્ડ હાર્ડિંજે જણાવ્યું હતું કે હિન્દ ઇંગ્લંડનું વિશ્વાસુ તાબેદાર મટી બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં સમાન ભાગીદાર થશે. તે પહેલાં

અને પછી ઇંગ્લંડમાં તેમજ હિન્દમાં આ ભાવનાનો વારંવાર ઉચ્ચાર કરવામાં આવ્યો છે અને હિન્દના મન તથા હૃદય ઉપર ત્હેની ઉંડામાં ઉંડી છાપ પડી છે. આથી રાજતંત્રના સુધારા તરફ હિન્દીવાનોની દૃષ્ટિ ઘણે અંશે પલટાઈ ગઈ છે, રાજ્ય સત્તાને પ્રજાકીય બનાવવાની જે માગણી વર્ષોથી કરવામાં આવે છે તે એક સ્વયંભૂ હક તરીકે વધારે ને વધારે દૃઢ અને આગ્રહવાળી વાણીમાં રજુ કરવામાં આવે છે. હિન્દી વજીર અને બ્રિટિશ પ્રધાનમંડલની જે અતિ સત્તા પહેલાં કેવળ અનિષ્ટ લાગતી હતી તે હવે અસહ્ય બની છે, અને એવી તીવ્ર લાગણી ઉત્પન્ન થઇ છે કે હિન્દી વજીરની સત્તાઓ સંસ્થાનોના મંત્રીથી જરા પણ વધારે હોવી જોઇએ નાહ.

અને આ કંઇ નવાઈ ભરેલું નથી. કોઇ પણ દેશની પ્રજામાં જ્યારે રાષ્ટ્રીય તત્વ સ્ફુરે છે ત્યારે પોતાના ધર્મ અને નીતિ, સમાજ અને રાજ્ય સર્વમાંથી અરાષ્ટ્રીય તત્વો દૂર કરવાને અને ત્હેને બને તેટલાં રાષ્ટ્રીય બનાવવાને અતિશય ઉત્સુક બને છે. આ સ્થિતિ હિન્દમાં થોડાં વર્ષથી શરૂ થઈ છે અને યુરોપમાં ગાજતા મહાભારત યુદ્ધે ત્હેને ઘણોજ વેગ આપ્યો છે. પરિણામે હાલનું રાજકીય બંધારણ હિન્દના ઉછળતા હૃદય ઉપર કંઇક ભાર રૂપ લાગે છે. એક પાસ આવા અટપટા રાજતંત્રને વિકસાવવાનો અને જીવન્ત કરવાનો પ્રજાને અવકાશ નથી, ત્યારે બીજી પાસ હિન્દ ઇંગ્લંડની મીલ્કત જેવું ગણાતું હોવાથી દુનિયાના સુધરેલા દેશોમાં ત્હેની રાજકીય ગણના નથી. આમ રાષ્ટ્રીય જીવનના પ્રવાહમાં અણઘડ રાજતંત્રનો મ્હોટો અંતરાય નડે છે અને નથી હિંન્દનું પોતાનું આર્થિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક શ્રેય થતું કે નથી તે દુનિયાના વિચાર તરં-

ગોમાં પોતાનો કીમતી ફાળો આપી શકતું. પણ ઉન્નતિનાં દ્વાર હવે સત્વર ઉઘડવાં જોઇએ અને સામ્રાજ્યમાં સરખી પદવી હિન્દને મળવીજ જોઇએ.

આ સુધારાનો આધાર જેટલે અંશે બ્રિટનની રાજનીતિ ઉપર છે તેટલે જ બલ્કે તથી પણ વધારે અંશે આપણી પોતાની શકિત અને પ્રવૃત્તિ ઉપર રહેશે. પૂર્વખંડમાં ઉદય સૂર્ય ઉગ્યો છે અને સૈકાઓ પછી રાષ્ટ્રીય ચેતન આપણામાં ઝળકવા માંડયું છે; છેલ્લાં દશ બાર વર્ષમાં સ્વદેશ ભકિત અને રાષ્ટ્રીય અભિ-માનમાં ઘણોજ વધારો થયો છે. ભવિષ્યનો માર્ગ પહેલાંના કરતાં પણ વિકટ છે. પ્રજાના ઉંડામાં ઉંડા તળમાં જેમ રાષ્ટ્રીય જ્યોતિ પ્રકટાવવાની છે તેમ બીજી પાસ સ્વાર્થત્યાગ અને નિશ્ચયના બધા સામર્થ્ય સાથે રાજબંધારણના સુધારા માટે કાયદેસર લડત ચલાવવાની છે. આ કામ કરતાં મુશ્કેલીઓ ઉભરાશે અને કવચિત અંતઃકરણ ડગશે; પરંતુ આપણે હમેશાં યાદ રાખવું જોઇએ કે દુનિયાના એક સારામાં સારા ભાગમાં વસેલી અને એક વખતે સાત્વિક સુધારાની ટોચે પહોંચેલી ત્રીશ કરોડની મનુષ્યની વસ્તીના શરીરના પોષણ માટે તથા સંસારના સુખ માટે, સ્વતં-ત્રતાની પ્રાપ્તિ માટે તેમજ રાજકીય સમતા અર્થે આપણું કાર્ય આરંભાયું છે. આથી પણ વધારે ઉંડી અને વધારે વિશાલ દૃષ્ટિ ફેંકીશું તો આપણને સમજાશે કે આ રાષ્ટ્રીય હિલચાલમાં આપણાં જીવન અને કલા, અને ધર્મ અને નીતિની સર્વ ભાવ-નાઓ તેમજ સમગ્ર સંસ્કૃતિનું ભવિષ્ય રહેલું છે. સંસારનાં બંધન છુટશે ત્યારેજ આત્માને મોક્ષ મળશે.
